

УДК 94(4)«1914/1918»

В. І. Яровий

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ВІДНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ НАРОДІВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА ПІВДЕННО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ В ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Запропонована стаття є квінтесенцією роздумів автора з проблеми «Відновлення державності народів Центральної і Південно-Східної Європи у період Першої світової війни». У статті йдеться про позиції коаліцій Першої світової війни з національних питань.

Ключові слова: Перша світова війна, коаліція, створення незалежних держав.

Предложенная статья является квинтэссенцией размышлений автора по проблеме «Восстановления государственности народов Центральной и Юго-Восточной Европы в период Первой мировой войны». В статье идет речь о позициях коалиций Первой мировой войны по национальным вопросам.

Ключевые слова: Первая мировая война, коалиция, создание независимых государств.

Der vorliegende Beitrag ist das Ergebnis der Überlegungen des Verfassers zur Wiederbegründung der Staatlichkeit der Völker Zentral- und Südosteuropas während des Ersten Weltkrieges. Der Artikel widmet sich den Haltungen der Koalitionen des Ersten Weltkrieges zur Nationalitätenfrage.

Schlagwörter: Erster Weltkrieg, Koalition, Gründung unabhängiger Staaten.

The offered article is the quintessence of the author's reflection on the problem «restoration of statehood of Central and Southern-Eastern Europe nations during World War I». The article reveals the positions of World War I coalitions in national question. The author analyzed how politics and inner situation in Russian and Austria-Hungary empires influenced the way independence of southern and south-eastern Slavs and other nations was proclaimed. Under conditions of mass anti-imperialistic and national-liberation movements Lenin started to consider national problem as the perspective of proletarian revolution. In April 1917 the Bolsheviks defined that the rights for free secession from the empire and creation of national states should be recognized for all nations in the Russian empire. On July 3 states of the Entente came out with the statement about support of Poland's independence and «deep sympathies for desire for Czech, Slovaks, Croats, Slovenes and other nations for independence».

On August 29 Soviet Russia denounced all documents on the partitions of Poland. In such circumstances leadership of the Entente tried to separate «Polish question» from the problem of independence of other enslaved nations of Central Europe - with the view of preserving Austria-Hungary as state structure in any possible form. For conquest of power and proclamation of independence such organizational structures as Regency Council of Poland, Czech National Committee, National Council of Bosnia and Herzegovina, National Council of Slovenes, Slovaks national committee, National Council of Slovenes, Croats and Serbs and other structures were created. In summer of 1918 Polish and Czech National committees were recognized by states of the Entente and USA as authorized representatives of their nations, only Southern Slavs committee was not recognized. Thus, author of the article notes that emergence of independent Slavic states after World war one happened in rather favorable conditions yet it doesn't mean that new independent states on the map of Europe appeared automatically.

Keywords: World War one, coalition, creation of independent states.

Слов'янські та інші народи Центральної та Південно-Східної Європи, які втратили свою державність у минулі століття, завжди прагнули до її відновлення. Ці проблеми набували свого розголошення від періоду національного Відродження до Першої світової війни. Головними пропозиціями стосовно відновлення державності для народів цього регіону були такі: відновлення незалежності Сербії, Болгарії, Чорногорії та Польщі; формування європейської федерації як економічного об'єднання народів Центральної Європи; створення загальноєвропейського об'єднання – Сполучені Штати Європи; створення проницецького державного утворення – Середня Європа; формування тріалізму як складової частини астрославізму; створення державного утворення – Східна Швейцарія; виникнення слов'янської імперії; формування культурно-національних автономій та реалізація прав народів на самоврядування. Зазначені проєктні пропозиції були своєрідними відповідями на питання, які по ставали перед слов'янським національно-визвольним рухом й повинні були визначати також форму майбутньої національної державності.

Слов'янський національно-визвольний рух із середини XIX – початку XX ст. перетворився на важливий міжнародний фактор. І хоча у 1878 році відбулося відновлення державної незалежності Болгарії, Сербії та Чорногорії до Першої світової війни значна частина слов'янських народів залишалася під владою Російської, Германської, Османської імперії та Австроугорської дуалістичної монархії. На початку світової війни лідери національно-визвольного руху ви-

ступили з поміркованими проектами вирішення національного питання Центрально-Східної Європи.

Провал «бліцкригу» на початку світової війни та перехід до позиційних військових дій примусив керівництво національно-визвольних рухів польського, чеського, словацького, хорватського, словенського та ін. переглянути свої попередні програмні установи та заявити про необхідність відновлення національної державності. Ці обставини примусили правлячі кола ворогуючих держав скорегувати спрямованість політики у національному питанні. Однією з перших стала Декларація блоку Центральних держав від 5 листопада 1916 року про створення Польської держави. У цих умовах держави Антанти зайняли більш збалансовану позицію по відношенню до слов'янського національно-визвольного руху.

Поряд із традиційними підходами до вирішення національного питання слов'янських та інших народів ще напередодні світової війни серед різних політичних сил цього регіону Європи стала розглядатися концепція, розрахована на перемогу у війні однієї з ворогуючих коаліцій. Так, чеський політик К. Крамарж запропонував план створення слов'янської імперії, складовою частиною якої стане й Чеське королівство. Лідери польської партії національної демократії (ендеки) також робили ставку на перемогу Російської імперії, що повинно було привести до об'єднання розділених польських земель під скіпетром династії Романових. Інша частина польських партій, а також прихильники Ю. Пілсудського орієнтувалися на перемогу у війні Німеччини та Австро-Угорщини. Чеський національний комітет у Парижі та Південнослов'янський комітет у Лондоні сподівалися, що утворення незалежних слов'янських держав відбудеться внаслідок поразки монархії Габсбургів.

У 1916–1917 рр. масовий антиімперіалістичний та національно-визвольний рух став набувати значного впливу. В цих умовах лідер російських більшовиків В. Ленін став розглядати національну проблему як перспективу пролетарської революції. Він підкреслював, що «необхідність проголошувати та здійснювати свободу для всіх пригноблених народів (право на самовизначення) буде також потрібне в соціалістичній революції, як колись була потрібна для перемоги буржуазно-демократичної» революції. Так, залучення національного питання та його вирішення лідер більшовиків вважав необхідною передумовою соціалістичної революції в Європі.

Серед світових подій, які мали визначальний вплив на подальшу радикалізацію національно-визвольного руху була Лютнева (1917)

революція в Росії. Вони переконливо продемонстрували для всіх, хто боровся за свободу можливість руйнації наймогутнішого монархічного режиму Романових. Крах російського царизму мав величезний морально-політичний вплив на всі прошарки населення Центрально-Східної Європи. Він сприяв пробудженню віри слов'янських народів у своє національне визволення. У квітні 1917 року більшовики визначили, що за всіма націями в Росії повинні бути визнані права на вільне відділення та утворення національних держав.

Після скасування царизму в Росії польські ендеки висунули програму відновлення незалежності об'єднаної Польщі. В Австро-Угорщині слов'янські політичні партії відмовилися від підтримки політики Габсбурзької монархії. Їхня позиція була сформульована у Декларації (30 травня 1917 р.), в якій закликалось до об'єднання словенців, хорватів та сербів у єдиній слов'янській державі. Розширення прав для національних регіонів імперії вимагали також парламентські групи чехів, закарпатських та галицьких українців. 20 липня 1917 року уряд Сербії та Південнослов'янський комітет підписали Корфську декларацію, яка проголосила про створення після закінчення війни держави, в якій об'єднуються серби, хорвати, словенці, чорногорці та інші південнослов'янські народи. Шукаючи вихід із кризи, керівництво Австро-Угорщини намагалось створити Дунайську монархію.

Подальшому розгортанню національно-визвольного руху слов'янських народів Центрально-Східної Європи сприяв Жовтневий (1917) переворот у Росії. У вітчизняній історіографії тривалий період обґрунтовувалась точка зору про те, що саме ці події створили необхідні міжнародно-політичні умови, завдяки яким визвольна боротьба завершилась утворенням незалежних слов'янських держав.

У марксистській історіографії стверджувалося, що Жовтнева революція дала приклад поневоленим народам революційного вирішення – соціально-економічних та національних проблем. Дійсно, Декрет про мир й Декларація прав народів Росії, а також визнання більшовицьким урядом прав націй на самовизначення – знайшли значний відгук серед поневолених народів. Так, у листопаді 1917 р. в Австро-Угорщині відбулися масові демонстрації з вимогами закінчення війни на основі Декрету про мир. У цих умовах національні фракції в австрійському рейхсраті (Південно-слов'янський клуб, Чеський союз, Українське коло) вимагали включити своїх представників до складу офіційної делегації на переговори в Брест-Литовському.

Однак, заключити мир на принципах, проголошених в Декреті про мир (без анексії та контрибуцій), не вдалося. Тоді, чеські де-

путати рейхсрату ухвалили Трикральську декларацію від 6 січня 1918 р., в якій вимагалось створення суверенної Чеської держави. У свою чергу, представники Словацької національної партії та інших угруповань 24 травня 1918 року виступили за право словаків на самовизначення та утворення єдиної держави за участю Чехії, Моравії, Сілезії та Словаччини. На зборах у Загребі 3 березня 1918 року представники політичних сил Хорватії, Словенії, Боснії та Герцеговини, Далмації, Істрії та Міжмур'я заявили про необхідність утворення незалежної Держави словенців, хорватів та сербів.

Третього січня 1918 р. серед слов'янських політиків значною популярністю користувалися програми по завершенню війни, запропоновані прем'єром Великобританії Д. Ллойд-Джорджем та президентом США В. Вільсоном, в яких містилися ідеї права націй на самовизначення. Вплив Росії на вирішення національного питання був нейтралізований її виходом з війни та заключенням сепаратного миру, що й привело до втрати реального впливу на процес післявоєнного устрою в Європі.

Третього липня 1918 р. країни Антанти виступили із заявою про підтримку створення незалежної Польщі і про «глибокі симпатії до прагнень чехів, словаків, хорватів, словенців та інших до незалежності». 29 серпня 1918 року Радянська Росія денонсувала всі документи щодо розділу Польщі. У цих умовах керівництво Антанти намагалося відокремити «польське питання» від проблем отримання незалежності іншими поневоленими народами Центральної Європи з метою у будь-якій формі зберегти Австро-Угорщину як державну структуру.

Вирішальне значення в цей період мало висунення націонал-патріотичними силами гасел про самоврядування та створення незалежних слов'янських держав. Керівництво національно-визвольних рухів готувалося до захоплення влади та проголошення незалежності. Для реалізації цієї мети було створено такі організаційні структури, як Регентська рада Польщі, Чеський національний комітет, Народна рада Словенії, Словацький національний комітет, Народна рада Боснії та Герцеговини, Народне віче словен, хорватів та сербів та ін. Влітку 1918 р. польські та чеські національні комітети були визнані державами Антанти та США як повноправних представників своїх народів, не отримав визнання лише Південнослов'янський комітет.

Восени 1918 р. національно-політичні сили слов'янських народів були готові у випадку воєнного краху блоку Центральних держав взяти в свої руки ініціативу з утворення національної держави. Для цього ними було створено органи майбутньої влади, які мог-

ли сподіватися на підтримку держав Антанти та США. Керівництво цих країн стало рішуче виступати за утворення незалежної польської держави, відмовляючись від перебудови Австро-Угорщини на федеративній основі.

Виникнення незалежних слов'янських держав після Першої світової війни відбувалося у досить сприятливих умовах: воєнна поразка блоку Центральних держав, революція в Росії, підтримка національно-визвольного руху з боку країн Антанти та США. Проте це не означало автоматичної появи на карті Східної Європи нових незалежних державних утворень. Тому на завершальному етапі війни в момент розпаду імперії жоден із пригнічених народів не міг розраховувати на здобуття незалежності, якщо не був здатний утримати її власними військово-політичними зусиллями.

Надійшла до редколегії 26.06.2014

УДК 930.1:94(430) «19»

Г. Д. Шкундин

Международный независимый эколого-политологический университет

НАЦИОНАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ГАБСБУРГСКОЙ МОНАРХИИ ВО ВРЕМЯ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ В СОВЕТСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ 1920-х гг.

Досліджено радянську історіографію 1920-х рр., що стосується національних проблем Габсбурзької монархії під час Першої світової війни. Проаналізовано праці М. Покровського, В. Леніна, І. Сталіна, Е. Тарле, О. Бауера, Ю. Мархлевського і зроблено висновок, що за 1920–1990-ті роки в Радянському Союзі Австро-Угорщина не вивчалася цілісно як суб'єкт європейської історії.

Ключові слова: Австро-Угорщина, М. Покровський, Сербія, радянська історіографія.

Исследована советская историография 1920-х гг., касающаяся национальных проблем Габсбургской монархии во время Первой мировой войны. Проанализированы труды М. Покровского, В. Ленина, И. Сталина, Е. Тарле, О. Бауэра, Ю. Мархлевского и сделано заключение, что за 1920–